

PAPER DETAILS

TITLE: Tes Yaziti'nin Güney Yüzünün 3. Satirinda Yeni Bir Deyim? Ilgerü konmak

AUTHORS: Mihriban Aydın

PAGES: 249-256

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3739616>

14. Tes Yazıtı'nın Güney Yüzünün 3. Satırında Yeni Bir Deyim? *İlgerü konmak*¹Mihriban AYDIN²

APA: Aydın, M. (2024). Tes Yazıtı'nın Güney Yüzünün 3. Satırında Yeni Bir Deyim? *İlgerü konmak*. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 249-256. DOI: 10.29000/rumelide.1439608.

Öz

Türk runik harfli eski Türk yazıtları, bugün sayısı beş yüzü aşmış, Türkçenin bilinen ilk yazılı belgeleridir. Bu metinler üzerindeki çalışmalar, Vilhelm Thomsen'in yazı sistemini çözdüğünü duyurması ve yayımlaması ile başlar. Dolayısıyla 1893 yılından bugüne kadar bu metinler üzerindeki çalışmalar artık binlerle ifade edilmektedir. Yazıtlar dönemi Türkçesinden elde edilen her bulgu, yalnızca Türkçenin türlü devirleri ve bugünkü çağdaş dönemleri hakkında bilgi vermez; bu metinler, aynı zamanda birçok bilim dalının da ilgi alanına girer. Bunun yanında bazı Asya ve Avrupa halkları hakkında da başvuru kaynakları arasında gösterilir. Bu makalede Uygur Kağanlığı'nın ilk dönemleri hakkında bilgi edinilebilen Tes Yazıtı'nın güney yüzünün 3. satırındaki *ilgerü konmak* ifadesinin gözden kaçmış bir deyim olabileceği öne sürüldü. Makalenin giriş bölümünün ardından birinci bölümde, önceki okuma ve anlamlandırmalara yer verildi. Bu okuma ve anlamlandırmalar üzerinde çeşitli değerlendirmelerde bulunuldu. İkinci bölümde yeni bir okuma ve anlamlandırma dikkatlere sunuldu. Ardından *ilgerü konmak* ifadesi hakkında değerlendirmeler yapıldı. Bir isim ve bir fiilden oluşan bu yapıda anahtar kelime kuşkusuz *ilgerü*'dür. Bu nedenle *ilgerü* kelimesinin anlam dünyası hakkında bilinenler sıralandıktan ve ardından *kon-* fiilinin tanıkları verildikten sonra, *ilgerü kon-* deyiminin “doğuya yerleşmek” yerine, “önüne oturmak, başına geçmek” olarak anlamlandırılması gerektiği öne sürüldü. Bu yeni anlam ile satırın anlam bağlamının da daha anlaşılır olduğu dikkatlere sunuldu.

Anahtar kelimeler: Eski Türk Yazıtları, Eski Türkçe, Uygur Yazıtları, Tes Yazıtı, *ilgerü konmak*, ileri

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %11

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 09.01.2024-**Kabul Tarihi:** 20.02.2024-**Yayın Tarihi:** 21.02.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1439608

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü / Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Letters, Department of Linguistics (İzmir, Türkiye), mihriban.aydin@deu.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0003-0053-7214, **ROR ID:** https://ror.org/00dbd8b73, **ISNI:** 0000 0001 2183 9022, **Crossref Funder ID:** 501100005771

A New Phrase in Line 3 of the South Side of the Tes Inscription?: *İlgärü qonmak*³

Abstract

The Old Turkic inscriptions with Turkish runic letters, today more than five hundred in number, are the first known written documents of Turkish. Work on these inscriptions began when Vilhelm Thomsen announced and published that he had solved the writing system. Therefore, studies on these texts since 1893 number in the thousands. Every finding obtained from the Turkish of the period of inscriptions does not only provide information about the various periods of Turkish and its contemporary periods; these texts are also of interest to many scientific fields. In addition, it is among the reference sources about some Asian and European peoples. In this article, it has been suggested that the expression *ilgärü qon-* in the 3rd line of the south side of the Tes Inscription, from which information can be obtained about the early periods of the Uyghur Khaganate, may be an overlooked expression. Following the introduction, the first part of the article presents the previous readings and interpretations and makes various evaluations on these readings and interpretations. In the second part, a new reading and interpretation is presented. Then, evaluations were made about the expression *ilgärü qon-*. The keyword in this expression, which consists of a noun and a verb, is undoubtedly *ilgärü*. For this reason, after listing what is known about the meaning of the word *ilgärü* and then giving the witnesses of the verb *qon-*, it was suggested that the meaning of the phrase *ilgärü qon-* should be “set to work”, instead of the usually given “to settle in the east”. With this new meaning, it was brought to attention that the semantic context of the line was more understandable.

Keywords: Old Turkic Inscriptions, Old Turkic, Uyghur Inscriptions, Tes Inscription, *ilgärü qon-*, forward.

Giriş

Mevcut bilgilere göre; yazıt 1915 yılında B. Ya. Vladimirtsov tarafından bulunur ancak her nedense yayımlanmaz. 1976 yılında ise S. G. Klyashorniy ve S. Karcavbay tarafından yeniden keşfedilir (Klyashorniy, 1986, s. 151). Yazıt, batı yüzünde 6, kuzey yüzünde 5, doğu yüzünde 6 ve güney yüzünde 5 olmak üzere toplam 22 satırlık Eski Türkçe bir metin içerir (Aydın, 2018, s. 33). Yazıt bugün, Moğolistan Kültürel Miras Merkezi'nin deposunda bulunmaktadır. Aslında Uygur Kağanlığı dönemi yazıtları, başkent Ulanbator'da yeni kurulan Çingiz Han Müzesine nakledilmiş olmasına karşın, 2023 yılı Ekim ayı itibarıyla Tes Yazıtı'nın neden hâlâ Moğolistan Kültürel Miras Merkezi'nin deposunda bulunduğunu bilmek mümkün değildir.

³ It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 11

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 09.01.2024-Acceptance Date: 20.02.2024-Publication Date: 21.02.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1439608

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Yazıtın yazılıp dikildiği tarih üzerinde uzayıp giden tartışmaların asıl nedeni, bu bilgiyi içeren herhangi bir tarih kaydının bulunmuyor olmasıdır. Örneğin; A. Róna-Tas, Uygur Kağanlığı'nın ilk yazıtı olduğunu belirterek 750 yılında dikildiği kanaatindedir (1986, s. 55-56). G. Doerfer ise, 762 yılında dikilmiş olabileceğini öne sürer (1993, s. 74). Osman F. Sertkaya, 750 yılında yazdırılıp diktirildiğini belirterek yazıtın Uygur Kağanlığı'nın ilk dönemleri için öneminden söz eder (1992, s. 327-328). Yazıtın yarısının elde edilememiş olması, anlatılan bilgilerin de eksik kalmasına neden olmaktadır. Yakın zamanlarda keşfedilmiş olmasına karşın, yazıt hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Aşağıdaki bölümde Tes Yazıtı'nın güney yüzünün 3. satırının ilk bölümünde yer alan *ilgerü kontı* cümlesiyle ilgili önceki okuma ve anlamlandırmalara yer verilecektir. Okumadaki farklılıklar, daha çok cümlelerin öznesi olan kişi adının okunması ve anlamlandırması üzerine olduğu söylenebilir.

1. Önceki Okuma ve Anlamlandırmalar

Tes Yazıtı'nın güney yüzünün 3. Satırında *ilgerü kon-* deyiimiyle ilgili daha önce yapılan okuma ve anlamlandırma çalışmaları aşağıda dikkate sunulmuştur:

Klyāstorniy 1983

Elser ilgerü qontı belgüsün bitigin bu urty bu yaratdy “На востоке, в Эльсере (?) он поселился. Свои знаки и свои письмена так повелел выбить. так соорудить.” (s. 88-89). Klyāstorniy notlarında, Elser (?) kelimesinin Böğü Kağan'ın doğudaki karargâhının adı olduğunu ve bunun öteki yazıtlarda geçmediğini belirtir (s. 89).

Klyashtorny 1985

[...] : *elsär ilgärü qontı bālgüsün bitigin bu : urti : bu yaratdı* “... he settled in the East at Elser (?) and made this sign of his and this writing of his carved and erected.” (s. 153-154).

Róna-Tas 1986

El sir ilgerü qontı “... El Sir doğuda yerleşmiştir.” (s. 55). Róna-Tas, açıklamalarında ise, El Sir kavminin doğuya yerleştiğinden söz eder (s. 56). Buna göre; satırın başındaki kelimenin kavim adı kanaatinde olduğu anlaşılmaktadır.

Klyāstorniy 1986

... *(e)ls(e)r (i)lg(e)rü kontı b(e)lgüs(i)n bitigin bu urtu bu y(a)r(a)rđı* “... doğuda Elser'de (?) yerleşti, (yaşadı). Damgasını, yazısını kazdırdı, (kitâbesini) diktirdi.” (s. 167-168). Metindeki *y(a)r(a)rđı* okuması, ya Rusçadan Çağdaş Uygurcaya ya da Çağdaş Uygurcadan Türkçeye çevirisinde yapılan bir hatadan kaynaklanıyor olmalıdır; zira Klyāstorniy, 1983 yılındaki Rusça neşri ile 1985 yılındaki İngilizce neşrinde *yaratdı* okumaktadır.

Yang Fuxue (杨富学) 1994

.....: *elsär : ilgärü qontı : bālgüsün bitigin bu : urti : bu yaratdı* “他又在东方的Elser(?)驻扎下来，竖起此碑，刻上他的笔迹。” (s. 24-25)

Ôsawa 1999

älsär ilgärü qontı bälgüsin bitigin bu urtı bu yaratdı “The Älsär (tribe?), he settled down in the East. He inscribed this sign of him and erected this inscription of him.” (s. 160-161).

Berta 2004

...elsär ilyärü qondı “... Keletre (tkp. elöre) letelepedett : Doğuya (ileri) yerleşti” (s. 236 ve 240).

Mert 2009

...(e)ls(e)r (i)lg(e)rü : qoontı : b(e)lgüsin : bit(i)gin : bu : urtı : bu y(a)r(a)tdı: “... doğuya kondu ve damgasını, bengu taşı bu(rada) yazdırdı, bu(rada) yarattı.” (s. 136-137).

Aydın 2011

<...> elser ilgerü kontı belgüsin bitigin bo urtı bo yaratdı “<...> Elser? (kişi adı?) doğuya yerleşti. Damgasını ve yazıtını bu (kişi) hâkketti ve bu (kişi) meydana getirdi.” (s. 37).

Ölmez 2013

... .. l²s²r² ilgerü : kontı : belgüsin bitigin : bo : urdı : bo : yaratdı : “... .. doğusuna yerleşti, nişanını, yazıtlarını bu koydu, yarattı” (s. 270 ve 272).

Şirin 2016

....l²s²r² (e)lg(ä)rü : kontı : b(ä)lgüs(i)n bit(i)gin : bu urdı : bu y(a)r(a)tdı : (s. 649).

Şirin 2016’da anlamlandırma bulunmadığı için *ilgerü kon-* için kelime kelime bakıldığında *ilgärü* maddesinde ‘doğu’ (s. 324 ve 729); *kon-* maddesinde ise ‘(Bir yere) yerleşmek, (bir yeri) mesken tutmak’ anlamı verilir. (s. 512 ve 733).

Aydın 2018

<...> elser ilgerü kontı belgüsin bitigin bo urtı bo yaratdı “<...> Elser? doğuya yerleşti. Damgasını ve yazıtını bu (kişi) hâkketti ve bu (kişi) meydana getirdi.” (s. 37).

Mihrigül Helil (米热古丽·黑力力) 2022

...lsr ilgärü : qontı : bälgüsin bitigin : bo : urdı : bo : yaratdı : “居住了东边，这是他令人刻写建造的印记和碑文……” (s. 211 ve 217). Mihrigül Helil notlarında *lsr* hakkındaki görüşlere değinir (s. 228).

2. Yeni Bir Anlamlandırma

Tes Yazıtı’nın güney yüzünün 3. satırının baş bölümünde bir boşluk bulunduğu için burada ne yazdığını ya da boşluğun bitimindeki kelimenin başının bu kırık yerde olup olmadığını bilmek mümkün değildir. Bu nedenle kişi adı olarak değerlendirilen adın tam olarak nasıl okunması gerektiği belli değildir. Yukarıdaki okuma ve anlamlandırmalardan anlaşıldığına göre *ilgerü kon-* ifadesi daha çok “doğuya

yerleşti.” olarak anlamlandırılmıştır. Cümlelerin doğru anlaşılabilmesi için okumada çok bir farklılık bulunmasa da şöyle bir okuma ve anlamlandırma teklif edilmektedir: ... *ëlser ilgerü kontı belgüsün bitigin bo/u urtı bo/u yaratdı* “... Elser önüne oturdu (başına geçti), damgasını ve yazıt metnini bu (kişi) vurdu ve bu (kişi) meydana getirdi.”

3. Değerlendirme

Yazıtın güney yüzünün 2. satırındaki anlatılanlar ile 3. satırda anlatılanlar birbiriyle bağlantılı olmadığı için 3. satır, anlam bakımından tek başına değerlendirilmelidir. Satırın başından sonuna kadar damgaları vurduran ile yazıt metnini yazdırmanın Elser (?) adlı bir kimse olduğu belirtildiği için bu kimsenin “doğuya yerleştiği” gibi bir anlamlandırma, satırın anlam bağlamıyla uyusmamaktadır. Bu nedenle satırda, ‘önüne oturmak, başına geçmek’ anlamında *ilgerü kon-* deyimini bulunduğu öne sürülmüştür. Kişi adının tam olarak nasıl okunması gerektiği muamma olsa da bu adın kavim / kabile adı olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Çünkü kişi adının arkasında “bu kişi ...” diye başlayan cümle, işi yapanı göstermektedir. Anılan kişinin adını okumadan ses karşılıklarını verenlerin yanında, farklı biçimlerde okuyanlar da olmuştur. Bunları kısaca şöyle göstermek mümkündür: Róna-Tas: *El Sir* ‘kavim adı’ (1986, s. 56); Klyastornıy: *elsär* ‘Elser (?)’ (1985, s. 153 ve 154); Yang: *elsär* ‘şehir adı’ (1994, s. 24-25); Ôsawa: *älsär* “The Älsär (tribe?)” (1999, s. 160-161); Berta: *elsär* (2004, s. 236); Mert: *...(e)ls(e)r* ‘aktarımda yok’ (2009, s. 136 ve 137); Ölmez: *l²s²r²* ‘aktarımda yok’ (2013, s. 270 ve 272); Şirin: *l²s²r²* (2016, s. 649); Aydın: *Elser* ‘kişi adı’ (2018, s. 37). Ayrıca krş. (Aydın, M. 2023, s. 69).

Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarındaki metinleri taş a aktarma işini üstlenen Yollug Tegin’in bu işi anlattığı cümle de benzerdir: Köl Tegin güney-doğu: *Bunça bitig bitigme köl tegin atısarı yol<l>ug tegin bitidim yegirmi kün olorup bo taşka bo tamka kop yol<l>ug tegin bitidim* “Bunca yazıtı yazan Köl Tegin’in yeğeni Yollug Tegin (ben) yazdım. Yirmi gün oturup bu taş a, bu duvara tamamen (ben) Yollug Tegin yazdım.” (Aydın, 2017, s. 69). Yollug Tegin, yazım işinin başına geçtiğini *olor-/olur-* fiili ile anlatmaktadır. Bilge Kağan güney-batı yüzünde ise; *men ay artukı tört kün [olo]rup bitidim bedizet<d>im y[aratdım]* “ben otuz dört gün oturup yazdım, süsledim, yaptım.” (Aydın, 2017, s. 100). Bu cümlede de yine işin başına geçtiği *olor-/olur-* fiili ile ifade edilir. Buradaki *olor-/olur-* fiili, elbette bilinen ‘oturmak’ anlamında olmayıp yine *ilgerü kon-* gibi ‘önüne oturmak, başına geçmek’ benzeri bir anlamda olduğu açıktır.

Önerilen *ilgerü kon-* deyimindeki anahtar kelime kuşkusuz *ilgerü*dür. Kelime, Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında çok kez tespit edilirken Tonyukuk Yazıtı’nda hiç tespit edilmemiştir. Uygur Kağanlığı yazıtlarında ise Tes güney 3’tekinden başka, bir kez Şine Usu doğu 8’de ve *iligerü* biçimiyle bir kez Tariat batı 5’te ve bir kez de I. Karabalgasun Yazıtı’nda (III/8); Kırgızistan yazıtlarında ise bir kez Koçkor IV/Kök Say IV/1’de tespit edilmiştir. Dolayısıyla yön ifade eden sözcüğün Yenisey ve Dağlık Altay yazıt bölgesi ile küçük kaya yazıtlarında ele geçmemiş olması rastlantı ve yazıt metinlerinin içeriği ile ilgili olmalıdır. Özellikle Kırgızistan yazıtlarından Koçkor IV/Kök-Say IV Yazıtı’nın 1. satırındaki tanık, anlam bakımından oldukça önemlidir: *Munda ilgerü ew? kış?* “Bundan ileride (doğuda) ev(im) ?” (Alimov, 2014, s. 168).

İlgerü, yazıtlar dönemi Türkçesinde aşağı yukarı aynı anlamlarla verilir. Örneğin: ‘ileri, ileride, doğuda, doğuya doğru’ (Tekin, 1988, s. 143); ‘doğuda, doğuya doğru’ (Ercilasun, 2016, s. 678); ‘doğu’ (Şirin, 2016, s. 729); ‘doğuya, doğuda’ (Aydın, 2017, s. 154); ‘ileriye (doğuya)’ (Alimov, 2014, s. 168); ‘ileriye, ileride, doğuda’ (Tekin, 2003, s. 244). Kelimedeki +GARU eki konusunda tam birlik olsa da tabanın *il* ya da *ilk* olması konusunda herhangi bir birlik yoktur. Örneğin; G. Clauson, *ilgerü*: ve maddebaşının hemen

sağına (**ilkgerü*;) yazar ve *ilk* kelimesinin yön hâli olduğunu, temel anlamının ‘forwards’, sonraki anlamlarının ise ‘eastwards’ ve ‘earlier, preceding’ olduğunu belirtir ve Türkçenin sonraki dönemlerinden bu anlamlardaki örnekleri sıralar (Clauson, 1972, s. 144a). M. Erdal ise *ilgärü* ile *ilki* kelimesini ilişkilendirerek temelde Türklerin çadırlarının girişlerinin doğuya bakacak şekilde yapıldığından söz eder (2004, s. 376, not 572); *ilkinin* de *il+ki* biçiminde olduğunu belirtir (2004, s. 190). Yön eki için ayrıca krş. (Erdal, 2004, s. 177). Tekin, “ileri, öne doğru, doğuya doğru” < **il* “ön” açıklamasını yapar (2003, s. 137); *ilk* ‘ilk, birinci olarak’ maddesinde ise *ilgärü* örneğini tanık gösterir (2003, s. 82). Ahmet B. Ercilasun, eserinin sözlüğünde *il+gerü* biçiminde vererek kökün *il* olduğunu belirtir (2016, s. 678). Suzan Duran ise *ilgerü* de dâhil olmak üzere yön ekleri üzerinde durur; *ilgerünün* eski Türk yazıtlarındaki örneklerini verir ve Gabain’in *il* ‘şark, ön’ (1988, s. 274) anlamlandırmasını tanık göstererek *ilgerü>il-gerü* şeklinde açıklar (1956, s. 12-13). Tüm bu tanıklara göre *ilgerünün* ilk anlamının ‘ön’ tarafı göstermesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. ‘Doğu, doğuya doğru’ vb. ise, kazanılan anlamlar olduğu öne sürülebilir. Yazıtlar dönemi Türkçesinden sonraki dönemlerde de aynı anlamlar görülür. Örneğin Eski Uygur Türkçesinde ‘doğu’ anlamıyla verilir (Wilkens, 2021, s. 303).

Yazıtlar dönemi Türkçesinde Koçkor IV/Kök-Say IV/1 dışındaki tanıkların ‘doğu, doğuya doğru’ anlamı baskın olmakla birlikte, Türkçenin sonraki dönemlerinde ‘ön, önce, önceden’ anlamının öne çıktığı tespit edilmektedir. Ayrıca *gel-*, *geç-*, *git-*, *var-* gibi fiillerle kullanımının da bulunduğu tanık metinlerle gösterilir (Hünerli, 2011, s. 1284). Tarama Sözlüğü’nün *ilerü* maddesinde verilen anlamlar şöyledir: 1. Önce, evvel, mukaddem. 2. Evvelki, eskisi. Ayrıca *ilerü* kelimesi ile kurulmuş deyimler de dikkat çekmektedir: *İlerü çekmek* ‘ilerletmek, yükseltmek’; *ilerü dutmak* 1. ‘ileri sürmek, öne sürmek, teklif etmek’ 2. Üstün saymak, efdal addetmek; *ilerü geçenler* ‘Geçmişteki insanlar, eslâf’; *ilerü gelmek* 1. ‘Ortaya çıkmak, öne çıkmak, meydana gelmek, zuhur etmek’. 2. ‘Terakki etmek, ilerlemek, yükselmek, ileri gitmek’; *İlerü getirmek* 1. ‘Ortaya getirmek, meydana koymak’. 2. ‘ileri sürmek, ortaya atmak’; *İlerü iletmek* ‘İleri götürmek, devam ettirme, başa çıkarmak’ (Tarama Sözlüğü, 1996, s. 2042-2047).

Güncel Türkçe Sözlük’ün *ileri* maddesinde verilen anlamlar da kelimenin tarih boyunca sahip olduğu anlamları desteklemektedir: 1. Herhangi bir şeye göre daha ötede olan yer, geri karşıtı. 4. Önde bulunan. 7. Öne doğru. Yine Güncel Türkçe Sözlük’ göre *ileri* kelimesiyle kullanılan deyimler ise şöyledir: *İleri* (veya *ileriye*) *gitmek*, *İleri almak*, *İleri atılmak* (veya *çıkmak*), *İleri geçmek*, (bir şeyden) *İleri gelmek*, *İleri götürmek*, *İlerisine gitmek*, *İleri sürmek*, *İleri varmak*, *İleriyi görmek*.

Kon- fiili ise yazıtlar dönemi Türkçesinde ‘yerleşmek, yurt tutmak’ anlamındadır. Fiille ilgili verilen anlamlar ile yapısı hakkındaki görüşler şöyle özetlenebilir: Clauson *ko:n-* fiilindeki ünlünün uzun olduğunu belirterek **ko:-* fiilini temel alır ve *ko:d-* fiilini tanık gösterir. Kuşlar için ‘to settle’, insanlar için ‘to stop’, ‘to settle down’ anlamlarını verir (Clauson, 1972, s. 632 a-b). ‘konmak, yerleşmek, sâkin olmak’ (Orkun, 1941, s. 91); ‘konmak, yerleşmek, durmak’ (Gabain 1988: 282); ‘konmak, yerleşmek’ (Tekin, 2003, s. 248); ‘to settle’ (Erdal, 2004, s. 474, 507); ‘(bir yere) yerleşmek, (bir yeri) mesken tutmak’ (Şirin, 2016, s. 512 ve 733); ‘yerleşmek’ (Aydın, 2017, s. 159) vs. Yazıtlar dönemi Türkçesinde fiilin ekle genişlemiş türevleri de bulunmaktadır: *Kontur-* (Köl Tegin doğu 2, 21, 21, 38; Bilge Kağan doğu 4, 17, 18, kuzey 11 (Aydın, 2017, s. 159); *konturma-* (Bayan-Kol (E 100), 3) (Aydın, 2019, s. 206); *konul-* (Ongi 9) (Aydın, 2017, s. 159).

Sonuç

Makalede Tes Yazıtı’nın güney yüzünün 3. satırında bulunan ve yazıt naşirlerince ‘doğuya yerleşmek’ veya ‘doğuyu yurt tutmak’ gibi anlamlarla verilen *ilgerü kon-* ifadesinin gözden kaçmış ‘önüne oturmak,

başına geçmek' anlamında bir deyim olduğu önerildi. *İlgerü kon-* deyiminin Türkçenin sonraki dönemlerinde hiç tespit edilmemiş olması, tarihî Uygur diyalektolojisi için kanıt olarak değerlendirilebileceği gibi rastlantı da olabilir. Ancak satırın anlam bütünlüğü dikkate alındığında Elser(?) adlı kişinin yazıtın damgaları ile yazısını meydana getirdiği belirtildiğine göre; bu kişinin doğruya yerleşmesinin anlatıldığı önerisi satırın anlam bütünlüğüne uymamaktadır. *İlgerü>İleri* sözcüğünün temel anlamının 'öne doğru' olduğu göz önüne alındığında, satır bütünüyle şöyle okup anlamlandırılabilir: ... *ëlser ilgerü kontı belgüsin bitigin bo/u urtı bo/u yaratdı* "... Elser önüne oturdu (başına geçti), damgasını ve yazıt metnini bu (kişi) vurdu ve bu (kişi) meydana getirdi." Bu sayede yazıtlar dönemi Türkçesinin, 'önüne oturmak' veya 'başına geçmek' anlamında *ilgerü konmak* deyimini elde edilmiş olmaktadır.

Kaynakça

- Alimov, R. (2014). *Tanrı Dağı Yazıtları, Eski Türk Runik Yazıtları Üzerine Bir İnceleme*. Konya: Kömen.
- Aydın, E. (2011). *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Konya: Kömen.
- Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2019). *Sibirya'da Türk İzleri, Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın, M. (2023). Türkçenin Onomastiğine Katkıları: Uygur Yazıtlarındaki Kişi Adları. *Türkbilig*, 46, s. 55-86.
- Berta, Á. (2004). *Szavaimat Jól Halljátok... A Türk és Uygur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása*. Szeged: Jate Press.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Doerfer, G. (1993). *Versuch einer linguistischen Datierung älterer osttürkischer Texte*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Duran, S. (1956). Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözcükler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1956, s. 1-110.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden & Boston: Brill Press.
- Gabain, A. von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hünerli, B. (2011). Doğu Trakya Ağızlarında "İleri" Sözcüğünün Eskicil Bir Kullanımı. *Turkish Studies*, 6(1), s. 1283-1292.
- Klyashtorny, S. G. (1983). Tesinskaya stela. *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1983(6), s. 76-90.
- Klyashtorny, S. G. (1985). The Tes Inscription of the Uighur Böğü Qaghan. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 39(1), s. 137-156.
- Klyashtorny, S. G. (1986). Tes Abidesi (ilk neşri). Çev. F. S. Bozkurt, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 24(2), s. 151-172.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us*. Ankara: Belen Yayıncılık.
- Mireguli Heilili (米热古丽·黑力力) (2022). 鄂尔浑文回鹘碑铭研究 [Eerhun wen huihu beiming yanjiu]. Beijing: 中国社会科学出版社 [Zhongguo shehui kexue chubanshe].
- Orkun, H. N. (1941). *Eski Türk Yazıtları IV*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.

Ōsawa, T. (1999). Tes Inscription. T. Moriyasu – A. Ochir (ed.): *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998* içinde. Osaka: The Society of Central Eurasian Studies, s. 158-167.

Ölmez, M. (2013). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*. Ankara: BilgeSu.

Róna-Tas, A. (1986). Hazar Kavim Adının Tarihi Üzerine Yeni Veriler. Çev. M. Karakurt, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 24/2, s. 53-63.

Sertkaya, O. F. (1992). Göktürk Harfli Uygur Kitabelerinin Türk Kültür Tarihi İçerisindeki Yeri. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 28(1-2), s. 325-334.

Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

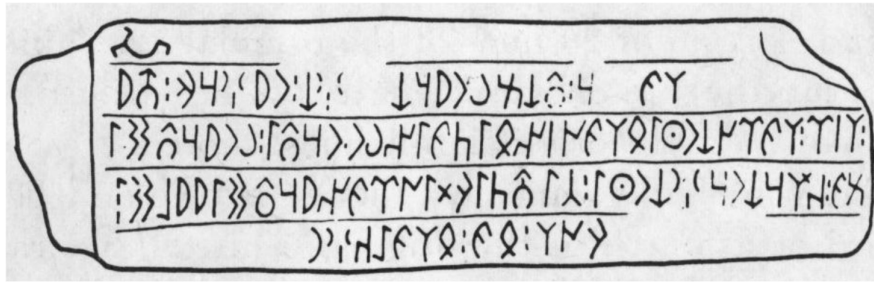
Türk Dil Kurumu (1996). *Tarama Sözlüğü*. c. 3, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

Yang Fuxue (杨富学) (1994). 古代突厥文台斯碑译释 [Gudai Tujuewen taisibei yishi]. 语言与翻译 [Yuyan yu Fanyi] 1994/4: 22-28.

İnternet kaynakları:

<https://sozluk.gov.tr>: Türk Dil Kurumu: Güncel Türkçe Sözlük. (Erişim tarihi: 10.12.2023).

Tes Yazıtı'nın Güney Yüzü. Çizim: Klyāštorniy 1985: 142